

RICHARD PRAŽÁK

RUDOLF II. A UHERŠTÍ I SEDMIHRADŠTÍ HUMANISTÉ

Nastolení Rudolfa II. bylo přijato v Uhrách v podstatě s kladným očekáváním. Ještě před svým nástupem na císařský stolec (1576) byl jako Rudolf I. korunován 25. září 1572 za uherského krále ostráhomským arcibiskupem a čelným uherským humanistou Antunem Vrančičem. Rudolf II. jako habsburský císař potvrdil v jeho funkci dvorního císařského dějepisce i dalšího významného uherského humanistu, rodáka z Trnavy, Johanna Sambuca, který také v předavku k druhému frankfurtskému vydání Bonfiniho z roku 1581 popsal s humanistickou okázalostí Rudolfovu královskou korunovaci. Přízeň uherských humanistů Rudolfovi dokládá i předmluva nitranského biskupa Zachariáše Rohožníka (věnovaná Rudolfovi v den svátku uherského svatého Štěpána) v jeho díle *Decreta, constitutiones et articuli regum incliti regni Hungariae* ab a.D. 1035 ad annum 1583, *Tyrnaviae 1584*, svodu uherských zákonů, známém pod názvem *Corpus Juris Hungarici*.² Důraz na přirozené právo — in humano genere — a požadavek znalosti zákonů jako předpoklad právního státu i kritický přístup k vydávání právních dokumentů činí z tohoto díla významný doklad humanistického myšlení soudobých Uher i pokus o uplatnění právní stability v období všeobecné nestability tureckých válek.

Mezi uherskými humanistickými stoupenci Rudolfa II. vynikl zejména proslulý historik Miklós Istvánffy (1538—1615), autor monumentálního díla *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, zachycujícího dějiny Uher v letech 1490—1606. Istvánffy byl předním Rudolfovým důvěrníkem v Uhrách, v roce 1581 se stal dokonce zástupcem palatinovým a o rok později získal od Rudolfa baronský titul; jako diplomat vynikl zejména při jednáních o získání Sedmihradska pro spojení s Habsburky v 90. letech 16. století. Zůstal Rudolfovi věrný i v době Bocskaiho povstání na počátku 17. století.³

S Rudolfovou vládou nespojovali naděje na zlepšení situace v Uhrách jenom uherští katolíci, ale také protestanti. Příznačné pro to je již maďarské vydání Nového zákona ve Vídni v roce 1574 v překladu jednoho z vůdčích činitelů maďarské reformace a humanistického stoupence Erasmove Jánose Sylvestra, které jeho tiskař Kašpar Stainhofer dedikoval Rudolfovi.⁴ Také po přesídlení Rudolfova císařského dvora do Prahy nacházíme v jeho okolí protestanty z Uher a Sedmihradska. Kromě nejznámějšího z nich Istvána Bocskaie

to byl např. odchovanec heidelberské protestantské univerzity brašovský Němec Michael Weiss, který se stal úředníkem v pražské uherské královské kanceláři, získal od Rudolfa šlechtický titul, a od roku 1590 až do své smrti v roce 1612 žil v Brašově a toto období svého života zachytil v kronice „Liber annalium raptim scriptus“, která je nejen dokladem jeho uvědomělého transylvanizmu (sedmihradství), neboť Sedmihrady pokládá za svěbytnou zemi, ale také snah protestantských sedmihradských měst o vymanění z područí Turků, o spolupráci s Habsburky, podmiňovanou ovšem z jejich strany uznáním náboženské svobody pro Sedmihradsko. Obdobný záměr sledovalo i spojení sibiňského měšťana, rovněž čelného představitele sedmihradských Sasů, Antona Schirmera s Rudolfem v letech 1601–1603, jež zachytil ve svém spisku *Virtus coronata* Rudolfovi nakloněný evangelický pastor v Stolzenburgu Thomas Bordan.⁶

Již na sklonku 16. století, kdy se vyhrocuje historický zápas Uher proti turecké nadvládě, dochází i v Sedmihradsku, poplatnému do té doby více protihabsburskému spolenectví s Turky, ke změně orientace, a sílí zde tendence připojit se k zápasu proti Turkům na straně Habsburků. Klíčovou osobností v tom byl sedmihradský kníže Zikmund Báthory, který posílil v Sedmihradsku pozice jezuitů a pod jejich vlivem pojal plán stát se zachráncem křesťanů ve střední i jihovýchodní Evropě před tureckým nebezpečím.⁷ V roce 1594 se Zikmund krvavě vypořádal s odpůrci svého plánu na přechod od spolenectví s Turky k Habsburkům a neváhal přitom dokonce dát popravit svého blízkého příbuzného Boldizsara Báthoryho. Hlavním iniciátorem konkrétních akcí směřovavších k přechodu Sedmihradska na stranu Habsburků byl španělský jezuita Alfonso Carrillo, který byl v úzkém spojení s papežským nunciem u Rudolfova pražského dvora, kremonským biskupem Cesarem Specianem, a často sám osobně pobýval v Praze.⁸

Zikmund dostal sice od Rudolfa řád rytíře zlatého rouna (1596), ale byl ohrožen útokem Turků, kteří věděli o jeho paktování s císařem, a snad i pod vlivem osobních těžkostí (neshody s manželkou, habsburskou arcikněžnou Marií Christinou) se v dubnu 1598 překvapivě vzdal sedmihradského trůnu a dobrovolně jej postoupil Habsburkům. Tyto události velmi podrobně popsal sedmihradský maďarský humanista János Baranyai Decsy, který studoval spolu s chorvatským humanistou Andreasem Dudichem ve Wittenbergu, a ve svém historickém díle *Commentarii de rebus Ungaricis* zachytil právě kritická léta 1592–1598 s cílem apologizovat protitureckou politiku Zikmunda Báthoryho. V týž den, kdy se Zikmund Báthory v Albě Julii 10. dubna 1598 vzdal sedmihradského trůnu, dorazila sem i zpráva o porážce Turků u Győru a jeho dobytí císařovými vojsky, což vzbudilo v Uhrách i v Sedmihradsku obrovské nadšení.⁹ Zračí se to i v soudobé literatuře; dokladem je např. oslavná báseň úředníka spišské komory Kašpara Franka *Oda encomiastica de auspiciatissima nocte, qua Javrinum, arx munitissima recuperata est*, vydaná v roce 1598 ve Vižle v severních Uhrách s přídávkem *Chronologicon* na počest Rudolfa II.¹⁰

Gloriola Rudolfa II. jako panovníka míru, který může po vyhnání Turků poskytnout mír i Uhrám, stíhaným od roku 1526 neustálými boji s Turky i Habsburky, byla živá i v kruzích uherských humanistů. Tuto naději vyslovuje již slovenský humanista lužickosrbského původu Johannes Bocatius, který získal od Rudolfa titul „poeta ceasareus“, ve své básni *Celadon*, vydané roku

1594 v Bardějově u příležitosti počátku patnáctileté války s Turky.¹¹ Za titul „poeta caesareus“ poděkoval Bocatius Rudolfovi mimo jiné i v souborné sbírce svých veršů *M. Ioannis Bocatii poetae laureati caesarei Hungaridos libri poematum V* (Bardějov 1599) v básni *Divo Rodolpho II. Rom. imp. augustiss. Hungariae et Bohemiae regi etc. gratias agit autor pro laurea et nobilitari titulo*. V téže sbírce jsou obsaženy i další Bocatiovy básně, vyjadřující Rudolfovi vděčnost Uher za jeho ochranu, např. *Hungaria gratias agit suo regi . . . Rodolpho II. pro cura paterna et defensione*, a také báseň o pražských jednáních poselstva Zikmunda Báthoryho s Rudolfem *De legatione illustrissimi Transylvaniae principis, Sigismundi Bathori ad caes. Rom. Rodolpho II.*¹²

Bocatus náležel zpočátku k nejoddanějším Rudolfovým stoupencům v Uhrách, a teprve později se přidal na stranu odbojného Istvána Bocskaije. Když došlo z podnětu katolické hierarchie počátkem roku 1604 k rušení protestantských kostelů v uherských svobodných královských městech a hornouherský kapitán generál Belgiojoso odebral evangelíkům košický dóm a odevzdal ho představitelům jágerské kapituly, přijel o tom Bocatus z pověření košických měšťanů v lednu 1604 jednat na pražský Rudolfův dvůr¹³. Když o rok později z pověření Bocskaiova měl jednat s braunschweigským knížetem, byl chycen Rudolfovými lidmi a na pět let uvězněn v pražské Bílé věži, odkud byl propuštěn po prosbách manželky až 1. prosince 1610.¹⁴ Osud Bocatiův je příznačný pro mnohé uherské a sedmihradské protestanty, kteří dlouho spojovali s Rudolfem naděje na vyhnání Turků a konečný mír v Uhrách, ale po svém zklamání přešli na stranu jeho odpůrců. Z obdobných důvodů se přidal k Istvánu Bocskaiovi např. i někdejší úředník pražské uherské královské kanceláře, sedmihradský saský humanista Michael Weiss.¹⁵

Neklidná a převratná doba vedla ostatně k časté změně stanovisek a k přebíhání od jedné soupeřící strany k druhé. Typický je např. osud dvorního dějepisce polského krále Štěpána Báthoryho, italského humanisty Johanna Michaela Bruta, který se po smrti Báthoryho v roce 1586 stal „historiografem Jeho Majestátu“ císaře Rudolfa II. pro Uhry se sídlem v Bratislavě a dostával plat od uherské komory. Ještě ve službách Štěpána Báthoryho sepsal však protihabsbursky zaměřené dějiny Uher, jež měly v roce 1592 vyjít tiskem v Sedmihradsku bez souhlasu pětasedmdesátiletého autora, který — když se to dozvěděl — chvatně cestoval do Sedmihrad, aby znemožnil tento pro něho tak kompromitující záměr, a na následky zimní cesty onemocněl, až posléze 16. května 1592 v Albě Julii zemřel.¹⁶

Kromě uherských a sedmihradských humanistů, kteří nacházeli vztah k Rudolfovi II. zejména pro jeho úlohu v soudobých dějinách Uher, nalezneme řadu těchto humanistů přímo na dvoře Rudolfově, ať už jde např. o chorvatské humanisty Andream Dudiche, Fausta Vrandiče, Jiřího Draškoviče či jiné.¹⁷

Určitá poměrně úzká skupina uherských básníků a spisovatelů náležela přímo k manýristickému okruhu Rudolfova pražského dvora. Ve službách pražské uherské královské kanceláře byl např. na počátku 17. století významný maďarský básník Mátyás Nyéki Vörös, který ve svém literárním vývoji dospěl od stoicko-manýristické dvorské poezie až k typicky barokní duchovní tvorbě; a Rudolfův dvůr často navštěvoval svérázný manýristický spisovatel Christoph Lackner ze Šoproně, jehož portrét nakreslil v duchu manýrismu za Lacknerova pobytu v Praze v roce 1602 známý manýristický portrétista Rudolfova dvora Hans von Aachen. Lackner vynikl zejména jako originální manýristický

emblematic, jeho díla *Coronae Hungariae emblematica descriptio* (1615) a *Florilegus Aegypticus* (1617) vynikají zajímavou symbolizací přírodních i lidských sil, druhé zvláště výkladem emblematické ptáčích světa i mystiky čísel. Magie a kabala se tu pojí s antickými tradicemi polyhistorickými a přes všechnu manýristickou učenosť si podržují novoplatonský humanistický základ. Pro zvláštní směr již barokně laděného manýrismu s humanistickou tradicí pokládal Endre Angyal Lacknera za typického představitele tzv. barokního humanismu.¹⁸

V tomto příspěvku, zaměřeném na vztah uherských a sedmihradských humanistů k Rudolfovi II., nelze se blíže zabývat uherským manýristickým okruhem pražského dvora Rudolfova. Chtěl bych tu jen zdůraznit, že spojení humanistického universalismu s exotikou a extravagantností manýrismu, jak je představuje Christoph Lackner, bylo důležitým předpokladem i pro vznik raně barokních snah, vrcholících v maďarské literatuře právě v tvorbě Mátyáse Nyéki Vöröse. Z hlediska našeho tématu je příznačné zejména školní drama Christopa Lacknera *Cura regia*, provozované již po smrti Rudolfovy ve dnech 20.—21. dubna 1615 na šoproňské radnici, které je oslavou rudolfínské Prahy i Rudolfa II. jako podporovatele věd a umění v duchu manýristických ideálů, ale zároveň je mohutnou humanistickou mírotvornou výzvou v předvečer třicetileté války. Vznik dramatu byl zřejmě podmíněn patnáctiletou válkou, jež přinesla Uhrám četné svízele, a proto v dramatu nacházíme rozhodný odsudek válečných přehmatů a krutostí bojujících stran. Nositelem humanistických názorů Lacknerových je lékař Cardanus, představitel humanistické kultury, jehož vzorem byla mnohostranná osobnost renesanční Itálie, lékař, astrolog a matematik Geronimo Cardano (1501—1576), pantheista se sklonem k materialismu, který se zabýval i počtem pravděpodobnosti a třístupňovými rovnicemi.¹⁹

Obraz Rudolfa II. jako panovníka míru je důležitou součástí děl uherských i sedmihradských humanistů. Zdařile tuto ideu vyjadřuje i latinská dedikace díla nejvýznamnějšího představitele pozdní maďarské reformace a předního uherského humanisty, rodáka ze Sence u Bratislavy, Alberta Molnára Szencziho Rudolfovi II. Šlo o Molnárův proslulý maďarsko-latinský slovník *Dictionary Latino-Ungaricum* (Nürnberg 1604). Ve své dedikační předmluvě Molnár staví v antikizujícím duchu nad Marse Minervu a věří, že Rudolf II. osvobodí múzy trpící v Uhrách pod tyranii Marsovou a daruje Uhrám mír. Svůj slovník odevzdal Molnár Rudolfovi při své návštěvě Prahy 4. října 1604, kdy se tu seznámil s řadou předních rudolfínských humanistů, Martinem Bacháčkem ze Nauměřic, Jiřím Carolidesem z Karlsperka, s básníčkou Westonii, a také s dvorním matematikem a astronomem Johannesem Keplerem aj. Molnárův pražský pobyt v roce 1604 náleží k zajímavým epizodám česko-uherských humanistických styků a tvoří také jednu z posledních významných kapitol ve vztazích uherských a sedmihradských humanistů k Rudolfovi II.²⁰

¹ Srov. k tomu Emma Bartoniek, *Fejezetek a XVI—XVII. századi magyarországi történetírás történetéből* [Kapitoly z dějin uherského dějepiscetví 16.—17. století], Budapest 1975, 37, 98.

² Srov. *A magyar Corpus Juris [Uherský C. J.]*, Budapest 1936.

³ Viz Emma Bartoniek, l. c., 339—388.

⁴ Srov. *Régi magyarországi nyomtatványok* [Staré uherské tisky — dále RMNY] 1473—1600, Budapest 1971, 341—342.

⁵ Viz Emma Bartoniek, l. c., 164—168.

⁶ Bordanův spisek *Virtus coronata, oder Ursach und Lohn expeditionis Schirmerianae* (1601—1603) vydali J. Kemény a E. Trauschenfels, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens I*, Klausenburg (Cluj-Napoca) 1839, 219—250.

⁷ Tento plán pojal Zikmund Báthory již v létě 1593. Viz o tom svědectví soudobých sedmihradských saských kronikářů v díle *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, jež vydal Josef Trausch v Brašově 1847, I, 90.

⁸ Srov. k tomu *Carrillo Alfonz levelezése és iratai* [Korespondence a akta Alfonsa Carrilla] 1591—1618, vydal Endre Veress, Budapest 1906, 1943.

⁹ Decsyho *Commentarii de rebus Ungaricis* vydali Martin Georg Kovachich v *Scriptores rerum Hungaricarum minores II*, Buda 1798, a Ferenc Toldy v *Monumenta Hungariae Historica*, řada II, *Scriptores XVII*, Budapest 1887. Maďarský překlad nejvýznamnějších částí, vztahujících se k letům 1596—1598, uveřejnil István Kulcsár v edici *A humanista történetírók* [Humanističtí dějepisci], Budapest 1977, 438—484.

¹⁰ Viz RMNY 1473—1600, 694—695.

¹¹ Srov. tamtéž, 623.

¹² Viz tamtéž, 695—702.

¹³ Srov. RMNY 1601—1635, Budapest 1983, 54.

¹⁴ Historii svého pražského věznění popsal Bocatius v pojednání *Olympias carceraria*, jež vyšlo v Košicích 1611. Srov. RMNY 1601—1635, 139—140.

¹⁵ Viz Emma Bartoniek, l. c., 165.

¹⁶ Srov. tamtéž, 252.

¹⁷ Viz např. syntetickou práci *Češi a Jihoslované v minulosti*, Praha 1975, 125—126 aj.

¹⁸ Srov. k tomu např. Tibor Klaniczay, *Reneszánsz és barokk* [Renesance a barok], Budapest 1961; *Manierizmus-ülésszak* [Zasedání o manýrismu], *Sárospatak 1970 május 7.—9.*, *Irodalomtörténeti Közlemények 74/1970, č. 4* (tam zejména studie T. Klaniczayho, I. Bána, E. Angyala a J. L. Kovácsa); József László Kovács, *Lackner Kristóf és kora* [Christoph Lackner a jeho doba], Sopron 1972; Endre Angyal, *Lackner Kristóf és a barokk humanizmus kezdetei* [Ch. Lackner a počátky barokního humanismu], *Soproni Szemle 8/1944, č. 1, 1—18*. Celkově zpracoval problematiku manýristického dvora Rudolfova R. J. W. Evans v monografii *Rudolf II and his World. A study of Intellectual History 1576—1612*, Oxford 1973. Pokud jde o české prostředí, souhlasím s názorem Milana Kopeckého, *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé Hory*, Brno 1979, 17—19, omezujícího manýrismus u nás na okruh Rudolfova dvora. Širší pojetí manýrismu zastává Josef Válka, *Manýrismus a baroko v české kultuře 17. a 1. pol. 18. století*. *Studia comeniana et historica 8, 1978, č. 19, 155—213*. „Rudolfinské umění“ je předmětem stejnojmenné studie Jaroslava Neumanna, *Umění 25/1977, č. 5, 400—448*, a *Umění 26/1978, č. 4, 303—347*.

¹⁹ Viz József László Kovács, l. c., 88.

²⁰ Srov. Richard Pražák, *K pražskému pobytu Alberta Molnára Szencziho*, *Tanulmányok a kelet-európai irodalmak és nyelvek köréből*, Budapest 1980, 71—77.

RUDOLF II. UND DIE UNGARISCHEN UND SIEBENBÜRGISCHEN HUMANISTEN

Zu einem interessanten Kapitel der Entwicklung des Humanismus in Ungarn und Siebenbürgen gehören die Beziehungen der ungarischen und siebenbürgischen Humanisten zu Rudolf II. Sie erwarteten von Rudolf II. vor allem den Sieg über die Türken und die Ermöglichung eines friedlichen und kulturellen Lebens in Ungarn und Siebenbürgen (Johannes Bocatius, Michael Weiss, Thomas Bordan u. a.). Auch eine der berühmtesten Persönlichkeiten der Spätrenaissance und der Reformation in Ungarn Albert Szenczi Molnár, sah in Rudolf den Friedensherrscher. Molnár widmete bei einem Besuch in Prag im Oktober 1604 dem österreichischen Kaiser sein Werk *Dictionarium Latino-Ungaricum* (Nürnberg 1604). Die Erwartungen erfüllte Rudolf II. nicht und deshalb gingen viele ungarische und siebenbürgische Humanisten in die Reihen seiner Gegner über und unterstützten später den Bocskai-Aufstand (Johannes Bocatius, Michael Weiss u. a.).

